

Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σταμάτιος-Ευάγγελος Αυρηλιώνης⁺

Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο θα επιχειρήσουμε να μελετήσουμε δύο παράλληλους, αλλά και οργανικά συνδεδεμένους μεταξύ τους στόχους: τις ιδιαίτερες, από επιστημολογικής άποψης, συνθήκες, κάτω από τις οποίες γεννήθηκε η Κοινωνική Εργασία, καθώς και τις δυναμικές εκείνες που επέτρεψαν να λειτουργήσει, αφού πρώτα ξεπέρασε τις όποιες αντιδράσεις φυσιολογικά συνάντησε στα πρώτα βήματά της η προαναφερόμενη επιστημονική δραστηριότητα στην Ελλάδα. Αλλά για να είναι δυνατή η κατανόηση των εμποδίων που συνάντησε – εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι τα εμποδία μαρτυρούν ότι έχουμε να κάνουμε με μία από τις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις στην Ιστορία της Επιστήμης – θα πρέπει κατ' αρχάς να κατανοηθεί ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της συγκεκριμένης επιστήμης. Ένας χαρακτήρας που θα πρέπει επίσης να επισημάνουμε ότι λειτουργεί με γνώμονα τουλάχιστον τις εξελίξεις που στο μεταξύ έχει δεχθεί το αστικό – κεφαλαιοκρατικού τύπου – κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον και οι οποίες δεν σημειώνονται πουθενά αλλού.

Ακόμη θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ενώ έχουμε την ύπαρξη της Κοινωνικής Εργασίας ως μίας επιστήμης που έχει για αντικείμενο μελέτης τη σύσταση και λειτουργία διαφόρων μορφών πρόνοιας προκειμένου να συνδράμουν τους κοινωνικά αδύναμους, αυτή δεν μπορεί να εκληφθεί ως διάδοχος - κατάσταση των φιλανθρωπικών πρωτοβουλιών που οι εκκλησίες των κυριότερων δογμάτων είχαν δημιουργήσει κατά το παρελθόν, και πολλές από τις οποίες εξακολουθούν να λειτουργούν. Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν στις ρήξεις με εκείνες τις θρησκευολογικά νοούμενες δομές των φιλανθρωπικού τύπου υπηρεσιών που προέβαλαν οι εκκλησιαστικές οργανώσεις – αναφερόμαστε εδώ στα φιλανθρωπικά έργα όλων των δογμάτων – για να κατανοηθεί ότι: παραδοσιακά όλες αυτές οι παροχές υπηρεσιών χαρακτηρίζονται από ένα άκραιο εμπειρισμό, δεδομένο που τις καθιστά αδύναμες να συνδράμουν στις αναζητήσεις άμεσων λύσεων στα προβλήματα. Το κυριότερο χαρακτηριστικό, που καθιστά αδύνατη κάθε πρωτοβουλία άρσης των υφιστάμενων αδιεξόδων, είναι ότι αποκλείει κάθε μελέτη της ανθρώπινης φύσης που τη θεωρεί δογματικά ως δεδομένη¹.

⁺ Docteur en Sciences Humaines et Sociales, καθηγητής Κοινωνικής Εργασίας στο Τ.Ε.Ι. Αθénas.

1. Ακριβώς για το λόγο αυτό θεωρούμε ότι η διδασκαλία της Ποιμαντικής Ψυχολογίας δεν μπορεί να έχει ουδεμιά σχέση με την αποστολή της Κοινωνικής Εργασίας, η οποία δεν μπορεί να εκληφθεί ως διάδοχος της φιλανθρωπίας σύλληψη.

Τα κίνητρα της διαδοχής

Στα πλαίσια των ανωτέρω επισημάνσεων, η εμφάνιση της Κοινωνικής Εργασίας είναι το αποτέλεσμα μιας δυναμικής πορείας, η οποία επέτρεψε να υλοποιηθούν όλες εκείνες οι μεταβολές που προέκυψαν όταν αντικαταστάθηκε η κυρίαρχη νοηματική έννοια της «θρησκείας» που δέσποζε μέχρι και τα τέλη του XVI αιώνα, απ' αυτή της επιστήμης, που άρχισε να θεμελιώνεται τον XVII αιώνα. Συνέπεια αυτής της μεταβολής είναι η κατανόηση – στις αρχές του XX αιώνα – της μερικής προσφοράς που παρέχουν οι θρησκευτικού τύπου φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες, αφού εκτός από την ενασχόληση με ορφανά, χήρες, ηλικιωμένους ή αναπήρους, που είναι περιπτώσεις ορατές και εμπειρικά αποδεκτές ως προς τις αδυναμίες επιβίωσης χωρίς βοήθεια, δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν φλέγοντα κοινωνικά θέματα, όπως είναι αυτά της πορνείας, της αλητείας, της τρέλας ή των αποφυλακισμένων.

Λύσεις σ' όλα αυτά τα θέματα θα αρχίσουν να δίνονται με τη γέννηση των επιστημών του ανθρώπου, αφού είναι οι μόνες που όχι μόνον επιτρέπουν στον ειδικό επιστήμονα να συνειδητοποιήσει τα όρια των δυνατοτήτων του, αλλά και τον διευκολύνουν να σχεδιάζει με ορθολογικό τρόπο όλες εκείνες τις δράσεις που θεωρούνται απαραίτητες για την υλοποίηση στόχων, που αποσκοπούν στο να μειώσουν τον ανθρώπινο πόνο, τη δυστυχία ή μοναξιά. Δυστυχώς όμως και αυτές οι επιστήμες δεν θα αποδειχθούν ικανές να λύσουν πρακτικής φύσης θέματα ή τουλάχιστον στον επιθυμητό βαθμό, αφού για πρώτη φορά το αντικείμενο μελέτης που είναι ο άνθρωπος δεν είναι δεδομένο, αλλά αποτελεί ακόμη και σήμερα υποκείμενο προς έρευνα.

Αλλά για να υλοποιηθεί μία παρόμοια μεταβολή, θα πρέπει να γίνουν κατ' αρχάς φανερές οι αδυναμίες που παρουσιάζει η φιλανθρωπία στα πλαίσια της Βιομηχανικής Επανάστασης. Αναφερόμαστε φυσικά σ' όλες εκείνες τις αδυναμίες που καθιστούν τη φιλανθρωπία ανίκανη να κατανοήσει τα αίτια της περιθωριοποίησης των ανθρώπων, την ίδια στιγμή που σημειώνεται μια αύξηση του καταμερισμού εργασίας, και άρα ζήτησης εργαζομένων σε διάφορες κατηγορίες επαγγελματιών. Πρόκειται για την ίδια αδυναμία μ' αυτή της αμήχανης παρατήρησης των απρόσμενων διογκώσεων των πόλεων με τις αφίξεις νέων πληθυσμιακών ομάδων, χωρίς να προτείνονται μέτρα καταστολής, παρά μόνον μία *a posteriori* προσφυγή σε διοικητικού τύπου ελέγχους².

Ενδεικτικό μάλιστα του όλου κλίματος που επικρατούσε τότε ήταν η ανούσια καταγγελία από την πλευρά των αστών ότι για αυτή την κατάσταση υπεύθυνοι ήταν μόνον οι εργαζόμενοι που δεν μπορούσαν να βρουν εργασία εξαιτίας του έκλυτου βίου και των άσχημων συνθηκών που είχαν αποκτήσει. Πρόκειται όμως στην πραγματικότητα για καταγγελίες που, ενώ δεν είναι αθεμελίωτες, δεν μπορούν παρά να περιγράψουν μια πραγματικότητα, σύμφωνα με την οποία έχουμε ένα κόσμο που δύνει, και παράλληλα ένα νέο κόσμο που ανατέλλει. Στην ουσία πρόκειται για την προσωρινή συμβίωση της αγροτικού τύπου κοινωνίας, της οποίας ο κυριότερος συνδετικός κρίκος που ήταν η οικογένεια έχει κιόλας απωλέσει τις βασικές λειτουργίες της, με την προαγγελθείσα βιομηχανική κοινωνία που όμως δεν έχει ακόμη ορίσει τις θεσμικά κατοχυρωμένες συμπεριφορές που οι αποδεκτοί ρόλοι πρέπει να διαθέτουν.

2. Εδώ αναφερόμαστε στη γέννηση και ανάπτυξη των πόλεων στη Δυτική Ευρώπη, ως υποκειμένων στις βουλήσεις των ανάλογων δημοτικών συμβουλίων, και άρα διαφορετικών απ' αυτών που προκλήθηκαν στην Ελλάδα, όπου η χριστιανική φιλανθρωπία μπόρεσε να επιβιώσει χάρη στις παρουσίες των επισκόπων.

Φυσικά η καώδης αυτή κατάσταση που καταγράφηκε από ποικίλες ιστορικές πηγές και αφορούσε την καθημερινή ζωή των ευρωπαϊκών πόλεων, δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει ποικίλες αντιδράσεις, κυρίως από τη στιγμή που έγινε φανερό ότι οι λύσεις που προσέφερε κατά το παρελθόν η εκκλησία, για να αντιμετωπίσει παρόμοιες, αλλά μικρότερης κλίμακας καταστάσεις, δεν επαρκούσαν πλέον. Οι αντιδράσεις αυτές προκάλεσαν διάφορες μορφές συζητήσεων που μακροπρόθεσμα δημιούργησαν τις βάσεις επάνω στις οποίες οικοδομήθηκε η σύγχρονη κοινωνική πολιτική.

Η φιλανθρωπία

Για να κατανοήσουμε τη σημασία της φιλανθρωπίας, θα πρέπει να ασπαστούμε το «δικαιώ» αξίωμα, σύμφωνα με το οποίο, από τη στιγμή που ο άνθρωπος δημιούργησε την οικογένεια και αργότερα οικισμούς, χωριά, συνοικίες, πόλεις και τέλος έθνη, προσπάθησε να τα περιφρουρήσει³. Η αξιωματική αυτή θέση του Ιταλού φιλοσόφου πιστοποιείται και από τη σύγχρονη εθνολογική έρευνα, η οποία κατέγραψε διάφορες ιεροτελεστίες απομάκρυνσης των ηλικιωμένων ή των βρεφών από την ομάδα, προκειμένου η ίδια να επιβιώσει. Με το χρόνο, όταν κάποιες κοινωνίες μπόρεσαν να αποκτήσουν συστήματα γραφής και συντακτικού, δηλαδή συστήματα ικανά να αναδείξουν οργανωτικά μία γραφειοκρατική αριστοκρατία, το ενδιαφέρον στράφηκε από το όλο προς το μέρος. Με άλλα λόγια, από τη στιγμή που έχουμε μορφές εξουσίας που δύνανται να περιφρουρήσουν την ύπαρξη του όλου, παρατηρείται μια εσωστρέφεια που αναζητεί πλέον να υπηρετήσει τον απλό, καθημερινό άνθρωπο.

Αυτή η νέα προσπάθεια θα υλοποιηθεί είτε μέσα από τους ναούς, χρησιμοποιώντας ένα θεολογικό λόγο, είτε αργότερα προβάλλοντας κανόνες δικαίου, και θα έχουν στόχο την προστασία των κοινωνικά ασθενέστερων ατόμων. Αλλά ενώ όλες οι θρησκείες παρείχαν παρόμοιες δυνατότητες, εμείς εδώ θα περιοριστούμε σε εκείνες τις εκδηλώσεις που αφορούν μία συγκεκριμένης μορφής θρησκευολογική σύλληψη, που είναι αυτή της φιλανθρωπίας. Ο λόγος αυτής της επιλογής οφείλεται όχι μόνον επειδή προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό δωδεκάθεο και ορίζει το ενδιαφέρον που έχουν οι θεοί για τον απλό, καθημερινό άνθρωπο καθώς και τη βούληση που εκδηλώνουν για την προστασία του, αλλά και επειδή αποτελεί τη θεμέλιο λίθο του ευρωπαϊκού ανθρωπισμού⁴.

Απόδειξη των όσων μέχρι εδώ υποστηρίξαμε είναι ότι η έννοια της φιλανθρωπίας καταλαμβάνει εξέχουσα θέση τόσο στον κόσμο του χριστιανισμού όσο και των υπολοίπων μονοθεϊστικών θρησκειών, ενταγμένη όμως στα πλαίσια της αγάπης και ελεημοσύνης του συνανθρώπου, όπως μαρτυρούν οι διάφορες πρωτοβουλίες που λαμβάνονται από τις αντίστοιχες θρησκευτικές ηγεσίες. Αλλά επειδή η εμβέλεια των δυνατοτήτων που έχει η φιλανθρωπία ως κοινωνική πράξη είναι πολύ περιορισμένη, λόγω της αδυναμίας της να κατανοήσει επιστημονικά τους κοινωνικούς μηχανισμούς, κατά τον XX αιώνα παραμερίστηκε.

Συνέπεια ή αποτέλεσμα αυτής της τάσης είναι η πλήρης ή μερική εγκατάλειψη αυτού του σχετικά πλούσιου δικτύου φιλανθρωπικών οργανισμών, που είχαν προκληθεί από τις ηγεσίες των τεσσάρων βασικών θρησκευτικών δογμάτων ή από πλούσιους επιχειρηματίες που άφη-

3. Μετάφραση του χωρίου 136 από την Scienza Nuova του Ιταλού φιλοσόφου G.B. Vico.

4. Ένα ενδιαφέρον πόνημα, που μας δίνει πολλές και ενδιαφέρουσες πληροφορίες γύρω από το θέμα της φιλανθρωπίας είναι και αυτό του Δημητρίου Ι. Κωνσταντέλου, εκ. ΦΩΣ, Αθήνα 1986.

ναν κληροδοτήματα σε φιλανθρωπικά ιδρύματα⁵. Πρόκειται όμως για μία έξοδο που συνοδεύεται από τη σταδιακή εγκατάλειψη της παραδοσιακής, αγροτικού τύπου, κοινωνίας και την προσχώρησή της στον αστικό κεφαλαιοκρατικό τύπο πολιτισμό.

Φυσικά αυτή η απομάκρυνση από τους παλαιούς, θρησκευτικού τύπου, φορείς για να ενταχθούν με τη μορφή προνομιακών μηχανισμών στα πλαίσια των κρατικών υπηρεσιών δεν υλοποιήθηκε αμέσως, αλλά σταδιακά, όπως μαρτυρεί και το παλιό παράδειγμα. Ακόμη θα πρέπει να επισημάνουμε εδώ ότι πέραν της δυστοκίας των φιλανθρωπικών μονάδων να επιλύσουν φλέγοντα καθημερινά προβλήματα, όλες αυτές οι αλλαγές προκλήθηκαν από τις ιδέες που καλλιέργησαν διάφορα φιλοσοφικά ρεύματα, όπως ήταν αυτά των εκπροσώπων του Διαφωτισμού και του Θετικισμού ή αυτές των σοσιαλιστών και των αναρχικών του XIX αιώνα. Αν τώρα σ' όλα αυτά προσθέσουμε και το γεγονός ότι τα προβλήματα αφορούσαν τις εξαθλιωμένες εκείνες μάζες, που μάταια κάποια στιγμή είχαν καταφύγει σε εκκλησιαστικά ή σε φιλανθρωπικά ιδρύματα για να ζητήσουν βοήθεια, τότε αντιλαμβανόμαστε ότι το όλο θέμα αντί να τύχει μίας ευτυχούς λύσης, γινόταν περιπλοκότερο.

Στην πραγματικότητα όμως, ενώ όλες αυτές οι απόψεις που καλλιεργούνταν δεν μπορούσαν να προσφέρουν και τις αναμενόμενες λύσεις στα υφιστάμενα κοινωνικά προβλήματα, τύχχαναν μίας ευρείας αποδοχής επειδή εντάσσονταν στα πλαίσια ενός κλίματος που στρεφόταν κατά της εκκλησίας. Φυσικά εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε, ότι έχουμε να κάνουμε μ' ένα φαινόμενο που αφορά μόνον την ρωμαιοκαθολική εκκλησία, διότι οι μάζες θεώρησαν ότι ο κλήρος με τις ενέργειές του στρεφόταν κατά των μετά τη Γαλλική Επανάσταση κρατικών λειτουργιών⁶. Οι αιτίες όμως που διαμόρφωσαν αυτό το κλίμα κακοδαιμονίας ανάγονται στη διάλυση της παραδοσιακής οικογένειας περί το 1835, που διευκόλυνε, στα επόμενα χρόνια, την ανάπτυξη της εσωτερικής μετανάστευσης. Μίας μετανάστευσης που οδήγησε πολλούς νέους ανθρώπους να εγκαταλείψουν τους αγροτικούς οικισμούς και να στραφούν στις πόλεις, όπου χάρη στη βιομηχανική επανάσταση έχουμε μία αύξηση της προσφοράς εργασίας. Δυστυχώς όμως για όλον αυτόν τον κόσμο, παρομοίου τύπου επιλογές δεν μπορούσαν να ικανοποιήσουν τις προσδοκίες τους, αφού δεν διέθεταν καμίας μορφής παιδεία που θα τους επέτρεπε να ενταχθούν στο νέο περιβάλλον.

Με άλλα λόγια όλοι αυτοί οι μετανάστες βρέθηκαν μπροστά σε μορφές κοινωνικής οργάνωσης που δεν μπορούσαν να κατανοήσουν, με αποτέλεσμα όταν βρισκόντουσαν άνεργοι – είναι γνωστός από την Ιστορία ο υψηλός αριθμός εργοστασίων που έκλειναν κάθε χρόνο κατά τη διάρκεια της Βιομηχανικής Επανάστασης – να μην μπορούν να διαχειριστούν απλά θέματα επιβίωσης. Συνέπεια αυτής της κατάστασης είναι να διογκώνεται η ομάδα των περιθωριακών, που στρεφόντουσαν εύκολα σε κάθε μορφής έγκλημα για να επιβιώσουν.

Φυσικά αυτή η κατάσταση στις πόλεις του XIX αιώνα είναι γνωστή από τον XIII αιώνα. Η διαφορά είναι ότι στις μικρές κοινότητες του παρελθόντος μπορούσε η εκκλησία να επικαλείται ανάγκες για εκτελέσεις έργων με εκκλησίες ή μοναστήρια, προσφέροντας όχι μόνον εργασία στους ανέργους, αλλά και μ' ένα άμεσο τρόπο μείωση του αριθμού των περιθωρια-

5. Εκτός από τα ιδρύματα που βρίσκονται υπό την εποπτεία της ρωμαιο-καθολικής και της ελληνορθόδοξου εκκλησίας, υπάρχουν και πολλά εβραϊκά και μουσουλμανικά.

6. Πρόκειται για ένα περίεργο φαινόμενο αντικληρισμού που αναπτύχθηκε προς τα τέλη του XIX, αρχές του XX αιώνα, και θεωρούσε τους ιερείς ως εκπροσώπους μίας ξένης δύναμης, αφού τελείως αυθαίρετα θεωρούσαν ότι ανήκαν διοικητικά στις υπηρεσίες του Βατικανού.

κών. Αυτή όμως η λύση φιλανθρωπικού τύπου πρωτοβουλιών δεν θα μπορούσε να οδηγήσει στην εκτόνωση της κατάστασης που είχε προκληθεί με τη βιομηχανική επανάσταση.

Μία πολύ καλή περιγραφή αυτής της πραγματικότητας έχουμε στο μυθιστόρημα *Nana* του Emile Zola, ο οποίος οδηγεί τον αναγνώστη να παρακολουθήσει την καθημερινή ζωή της ηρωίδας του, τόσο στις παράγκες πίσω από τις στοές των ανθρακωρυχείων της Βορείου Γαλλίας, όσο και στους δρόμους του Παρισιού. Σ' όλους αυτούς τους τόπους ο Zola αποκαλύπτει ένα κόσμο σκληρό, απάνθρωπο, που ενώ δουλεύει σκληρά δεν μπορεί να τύχει στοιχειωδών υλικών απολαύσεων. Αναδεικνύει έτσι για τον αναγνώστη του ένα κόσμο, που ενώ βρίσκεται δίπλα σ' αυτό τον ευχαριστημένο αστό, ο τελευταίος δεν τον γνωρίζει διότι απλά όποτε τον βλέπει στο δρόμο του στρέφει το βλέμμα του, ενοχλημένος από τα παραμορφωμένα σώματα ή πρόσωπα αυτού του κόσμου. Είναι όλοι αυτοί που οι επιτυχημένοι αστοί ή οι έχοντες μία οργανωμένη ζωή μικροαστοί, τους αποκαλούν ακαμάτες, αλήτες, λωποδύτες ή πόρνες τις γυναίκες.

Η γέννηση της Κοινωνικής Εργασίας

Αυτόν λοιπόν τον κόσμο που είναι πηγή πολλών δεινών για την κοινότητα αποφάσισε να αντιμετωπίσει ο σύγχρονος αστός, αφού πρώτα αντιλήφθηκε ότι το όλο θέμα δεν μπορεί να αποτελεί αντικείμενο φιλανθρωπικών πρωτοβουλιών κάποιων θρησκευτικών οργανισμών, όπως αναφέραμε, αλλά πρόκειται για μια υπόθεση που θα πρέπει να επωμιστεί η επιστήμη. Αλλά για να είναι δυνατή μία τέτοια προσπάθεια, θα πρέπει να προκληθεί κατ' αρχάς το ανάλογο εκείνο πνευματικό κλίμα που θα διευκολύνει την ανάδειξη των αναγκαίων πνευματικών αλλαγών, που θα οδηγήσουν στη συγκρότηση μιας συνεπούς επιστήμης.

Το κλίμα αυτό προκλήθηκε κατ' αρχάς στους χώρους των Φυσικών και Βίο-Ιατρικών επιστημών, όταν ανακάλυψαν ότι πολλά απ' όσα υποστήριζαν οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι θα μπορούσαν να τύχουν πρακτικών εφαρμογών. Ακόμη γνωρίζουμε ότι σημειώθηκαν πολλές και σημαντικές αλλαγές όταν ανακάλυψαν τη δυνατότητα γνωσιοθήρευσσης, με τη συνδρομή του πειράματος και τις δυνατές εφαρμογές που περιέκλειαν τα συμπεράσματά του.

Κάτι ανάλογο άρχισε να διαφαίνεται και μεταξύ των επιστημών του Ανθρώπου, όταν εμφανίστηκε η Πειραματική Ψυχολογία, που καλλιέργησε την ελπίδα ότι θα μπορούσαμε να έχουμε δυνατότητες εφαρμογών για την καλύτερη συγκρότηση των ψυχικών λειτουργιών ή όταν αλιεύσεις πληροφοριών για τον τρόπο λειτουργίας του κοινωνικού γίνεσθαι έγιναν εφικτές μέσω της έρευνας στην Κοινωνιολογία. Η τελική όμως λύση στο θέμα που μας απασχολεί δόθηκε όταν το 1917 δημοσιεύτηκε από τη Mary Richmond ένα δοκίμιο με τον τίτλο *Social Diagnosis* (Κοινωνική Διάγνωση), με το οποίο ουσιαστικά θεμελιώνεται η επιστήμη της Κοινωνικής Εργασίας.

Έτσι, έχουμε την ανάδειξη μίας νέας επιστημονικής ειδικότητας, που οικοδομείται με όσα στοιχεία δανείζεται επιλεκτικά από τις επιστήμες του Ανθρώπου, αποκλείοντας ταυτόχρονα τις όποιες εμπειρίες αποκλήθηκαν με τις φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες παλαιότερων εποχών, παρά τις ενδεχόμενες ομοιότητες που συναντούμε στις δύο αυτές, παράλληλες δραστηριότητες. Ο λόγος που οδηγεί στη διάρρηξη των σχέσεων με το παρελθόν εστιάζεται στο δεδομένο ότι η Κοινωνική Εργασία δεν θεμελιώνει τη δράση της σε μεταφυσικά ή θεολογικά νοούμενα λογικά σχήματα και στοιχεία, όπως έκανε η Φιλανθρωπία, αλλά σε, *a posteriori*, παραγωγικά στοιχεία.

Διαμορφώνεται με τον τρόπο αυτό ένα νέο επιστημονικό πεδίο – η Κοινωνική Εργασία – που αναλαμβάνει την προστασία και φροντίδα του απλού καθημερινού ανθρώπου που βρίσκεται εγκλωβισμένος στις απάνθρωπες συνθήκες που συχνά δημιουργούν οι συλλογικές διεργασίες. Σ' αυτό λοιπόν το νέο επιστημονικό πεδίο ο άνθρωπος μετατρέπεται σε υποκείμενο της προνοιακής φροντίδας, όταν γίνει φανερό όταν δεν δύναται να περιφρουρήσει την κοινωνική του ύπαρξη.

Αλλά παρά τη σαφήνεια με την οποία καθορίσαμε σε πολύ γενικές φυσικά γραμμές την αποστολή της Κοινωνικής Εργασίας, δεν μπορούμε να είμαστε το ίδιο σίγουροι για τη φύση της. Αποτέλεσμα αυτής της αδυναμίας είναι ότι όχι μόνον εμφανίζεται να είναι ιδιαίτερα δύσκολη η χάραξη ατραπών συνεπούς επιστημονικής δράσης, αλλά και μετατρέπεται σε άλλοθι πρόκλησης παρεκτροπών. Μία παρόμοια κατά τη γνώμη μας προσπάθεια είναι και αυτή της σύνδεσης της Κοινωνικής Εργασίας με τον Υπαρξισμό, όπως λίγα χρόνια νωρίτερα είχε επιχειρήσει το ίδιο ο David Graham Cooper στην Ψυχιατρική, με σχετική αποδοχή.

Αυτή η προσπάθεια ξεκίνησε όταν ο J.-P. Sartre γοήτευσε τόσο τον Thompson, ώστε να τον οδηγήσει να διαπραγματευτεί την εφαρμογή των θέσεων του Γάλλου φιλοσόφου στην Κοινωνική Εργασία. Η προδιαγραφμένη όμως αποτυχία μεταφοράς ενός αμιγώς φιλοσοφικού συστήματος, ως είναι ο υπαρξισμός, στους στόχους που η Κοινωνική Εργασία θέτει καθημερινά οφείλεται σύμφωνα με τον Payne⁷ στην έλλειψη σαφήνειας σε ό,τι αφορά τη «διαμόρφωση ξεκάθαρων στόχων και κοινών αποδεκτών ερμηνειών της συμπεριφοράς». Συνέπεια όλων αυτών είναι ότι κανένας κοινωνικός λειτουργός δεν θέλησε να ακολουθήσει αυτό το «μοντέλο».

Έτσι, το ερώτημα που αναδεικνύεται αβίαστα από την απλή καταγραφή των δύο αυτών περιστατικών είναι το ακόλουθο: Γιατί η εμφάνιση του Υπαρξισμού έτυχε μίας μερικής αποδοχής μεταξύ των ψυχιάτρων, όπως πιστοποιεί και η θεμελίωση ενός δυναμικού επιστημονικού κινήματος ως είναι αυτό της Αντι - Ψυχιατρικής, ενώ δεν συνέβη το ίδιο στο χώρο της Κοινωνικής Εργασίας; Μία ικανοποιητική απάντηση θα πρέπει να θεμελιώνεται ως ακολούθως: ενώ και στην Ψυχιατρική ισχύουν τα όσα ο Payne υποστήριξε για την Κοινωνική Εργασία, το προαναφερόμενο κίνημα εμφανίστηκε σε μία ιδιαίτερα γόνιμη περίοδο της Ιστορίας του Ανθρώπινου Πνεύματος, όπου οι πάντες καλλιεργούσαν τις ελπίδες για ένα καλύτερο αύριο με τις σοσιαλιστικές θεωρίες. Με άλλα λόγια είχε διαμορφωθεί ένα κοινό – που ήταν τελείως ξένο προς εκείνο που απευθυνόταν ο Thompson – το οποίο έμοιαζε να έχει ανανεώσει τις ελπίδες για ένα καλύτερο αύριο, με την ανάπτυξη και των υπολοίπων κλάδων των επιστημών του Ανθρώπου, όπως είναι η Ανθρωπολογία, η Εθνολογία και η Κοινωνική Ψυχολογία.

Η εκκωφαντική όμως σιωπή με την οποία συνοδεύτηκε η πώση του συγκεκριμένου κινήματος μαρτυρεί την ανάγκη επαναδιαπραγμάτευσης του όλου θέματος. Αυτή τη φορά όμως δεν πρόκειται να οδηγηθούμε στην αναζήτηση ενός νέου Μεσσία, αφού τα σφάλματα που αναδείχθηκαν μαρτυρούν ότι το όλο θέμα δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί από ένα μόνο θεωρητικό εγκέφαλο, αλλά από μία σύνθεση περισσότερων του ενός ειδικών επιστημόνων. Το πεδίο όμως όπου θα πρέπει να κινηθούμε δεν υπάρχει ουδεμία αμφιβολία ότι θα πρέπει να

7. Από το πόνημα του Malcolm Payne, *Σύγχρονη Θεωρία της Κοινωνικής Εργασίας*, επιμ. Θεανώ Καλλιδικάκη, μετ. Σαμάνθα Στρατιδάκη, εκ. Ελληνικά Γράμματα, σελ. 339.

είναι αυτό της επιστημολογίας, και κύρια αυτό που ορίζουν οι επιστήμες του Ανθρώπου, ώστε να ανανεωθούν οι ελπίδες για την αναζήτηση δυνατών λύσεων.

Η καταγωγή της Κοινωνικής Εργασίας

Με βάση τα όσα μέχρι εδώ έχουμε υποστηρίξει, γίνεται φανερό ότι η Κοινωνική Εργασία γεννήθηκε όχι μόνον επειδή έπρεπε να αντιμετωπιστούν ανάγκες που η αστική κεφαλαιοκρατικού τύπου κοινωνική οργάνωση προέβαλε επιτακτικά, αλλά και επειδή όλες αυτές οι άγνωστες μέχρι τότε προβληματικές καταστάσεις που προέκυψαν, απαιτούσαν ανθρώπους που θα έπρεπε να έχουν μία διαφορετική παιδεία απ' αυτή του ιερέα ή του μοναχού για να τις αντιμετωπίσουν. Κατά μία όμως ευτυχή συγκυρία την ίδια εποχή με τη δημοσίευση του δοκιμίου της Mary Rismhomd έχουμε μία αθρόα εισαγωγή ευρωπαϊκών θεωριών που είχαν γοητεύσει τους Αμερικανούς φοιτητές που είχαν πάει στην Ευρώπη για την εκπόνηση των διδακτορικών τους διατριβών, και που με την επιστροφή τους φλεγόντουσαν από την επιθυμία να τις κάνουν ευρύτερα γνωστές.

Αυτή η κατάσταση, μαζί με τις εξελίξεις που σημειώνονται στους χώρους της Ψυχιατρικής, της Κοινωνιολογίας και της Ψυχολογίας επέτρεψε στην Κοινωνική Εργασία να αποκτήσει μία δικιά της οντότητα. Παράλληλα όμως δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι αυτή η νέα επιστημονική δραστηριότητα, που είναι όπως υποστηρίξαμε, μία σύνθεση γνωστικών σχημάτων από τις επιστήμες του Ανθρώπου – αυτές είναι οι Ιστορικές, Κοινωνικές, Ψυχολογικές, οι Οικονομικές και Πολιτικές Επιστήμες, καθώς και η Γλωσσολογία – παρουσιάζει πολλές επιστημολογικά νοούμενες δυσκολίες. Πρόκειται όμως στην πραγματικότητα για αδυναμίες που οφείλονται στο προαναφερόμενο σύνολο επιστημών που αναπτύχθηκαν αργοπορημένα γύρω στο πρώτο ήμισυ του ΧΙΧ αιώνα και ενδιαφέρονται για όλα εκείνα τα επιστημολογικά προβλήματα που αφορούν τις ανθρώπινες πρωτοβουλίες, συνήθειες και συμπεριφορές, καθώς και για τα όσα σύμβολα αναδεικνύονται από τις ένδον κοινωνικές σχέσεις. Από το συγκεκριμένο πλέγμα επιστημών εξαιρείται – όπως έχουμε κιόλας επισημάνει – η Βιολογία, παρόλο που έχει ως αντικείμενο των μελετών της τα φαινόμενα ζωής, και μ' αυτή την ιδιότητα ενδιαφέρεται και για τον άνθρωπο. Αντίθετα, οι προαναφερόμενες επιστήμες νοούν τον άνθρωπο σε μία αμφισβητούμενη θέση, που είναι ταυτόχρονα αντικείμενο και υποκείμενο γνώσης. Θα μπορούσαμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι οι επιστήμες του Ανθρώπου χαρακτηρίζονται από ένα ουσιαστικά παράδοξο και επιστημολογικά αμφισβητούμενο καθεστώς, επειδή, ενώ στο σύνολό τους όλες αυτές οι επιστήμες προέρχονται από τη Φιλοσοφία, αρνούμενες επιδεικτικά παρόμοιες καταγωγές, αναζητούν με κάθε τρόπο να αποκτήσουν προσβάσεις στα πρότυπα των θετικών επιστημών, με τη συνδρομή των Μαθηματικών και της Λογικής.

Προς αυτή την κατεύθυνση βοηθήθηκαν σημαντικά και από την αντικατάσταση, σε επίπεδο συλλογικών διεργασιών, της έννοιας Θρησκεία απ' αυτή της Επιστήμης. Έτσι, η Κοινή Αίσθηση δεν στρέφεται πλέον προς το θείο για να την προστατέψει από το κακό ή για να προσφέρει τις ποθητές λύσεις, αλλά προς τα παρασκευάσματα που η βιομηχανία παράγει, ή τα εργαλεία που προτάσσει με τη συνδρομή των επιστημών. Για να κινηθούμε όμως σ' αυτόν τον γεμάτο δροσιά και ζωή κόσμο της επιστήμης θα χρειαστούμε την καθοδήγηση του Γάλλου νεωτεριστή της φιλοσοφίας, Foucault Michel. Αυτός λοιπόν ο διανοούμενος που γεννήθηκε σ' ένα αστικό περιβάλλον της γαλλικής επαρχίας, σ' ένα σπίτι όπου έπεφτε βαριά η σκιά τριών

γενιών γιατρών, ύφανε ένα δικό του, επιστημολογικά νοούμενο λόγο, χρησιμοποιώντας έννοιες όπως ο θάνατος, η τρέλα, η ασθένεια, το άσυλο, το νοσοκομείο, η φυλακή και η σεξουαλικότητα.

Αυτός λοιπόν ο φιλόσοφος θα μας βοηθήσει, στις επόμενες σελίδες, να περιδιαβούμε επιστημολογικά το νεοσύστατο χώρο των επιστημών του Ανθρώπου. Ενός επιστημονικού πεδίου που καλείται να μελετήσει τον άνθρωπο με τη βοήθεια των συμπεριφορών και των δημιουργημάτων του. Πετυχαίνει κατ' αυτόν τον τρόπο να προτάσσει τον άνθρωπο ως αντικείμενο μελέτης, εκλαμβάνοντας παράλληλα τη φύση του ως υποκείμενο προς έρευνα.

Η γέννηση των επιστημών του Ανθρώπου

Ιστορικά είναι γνωστό ότι ουδεμία επιστήμη προκάλεσε τόσες πολλές συζητήσεις στους ακαδημαϊκούς κύκλους με την εμφάνισή της όσο οι επιστήμες του Ανθρώπου και ειδικά η Ψυχολογία και η Κοινωνιολογία. Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν στις αναταράξεις των λιμναζόντων υδάτων της Φιλοσοφίας, κυρίως με τις καταγγελίες που απαγγέλθηκαν για τις ψευδαισθήσεις που για τόσο καιρό ο άνθρωπος βίωσε, αποδεχόμενος μία αιώνια και καθολικά αποδεκτή ανθρώπινη φυσιογνωμία ή αυτή της Ιδέας ενός Ανθρώπου, που ήταν η παλιότερη των ερευνών και των νοήσεών μας.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να ισχυριστούμε ότι αν οι επιστήμες του Ανθρώπου δεν μπόρεσαν να ορίσουν μία ημερομηνία γέννησης πριν από τον XIX αιώνα, αυτό οφείλεται στην αργοπορημένη είσοδο του ανθρώπου στη σκηνή της γνώσης. Έχουμε με άλλα λόγια την επίκληση μίας αργοπορίας που προκλήθηκε όχι μόνον εξαιτίας των αδυναμιών να ορίσουμε την ανθρώπινη φύση ως υποκειμένου μελέτης, αλλά και των δυσκολιών να απαλλαγούμε από τη δεσποτεία μίας συγκεκριμένης φιλοσοφικής παράδοσης και των μεθόδων που αυτή επέβαλε.

Για να κατανοήσουμε αυτή την πραγματικότητα, θα πρέπει να μελετήσουμε το ιστορικά νοούμενο παρελθόν προκειμένου να επισημάνουμε στη συνέχεια ότι: ενώ η σημασία της ανθρώπινης φύσης εμφανίστηκε πολύ πριν τον XIX αιώνα, αφού το σωκρατικό «γνώθι εαυτό» στοιχειώνει εδώ και καιρό τη νόσή μας, για τους αρχαίους Έλληνες ο άνθρωπος είναι κατ' αρχάς ένα σύμβολο ανάλογο του κόσμου, συνδεδεμένο με ορατά και αόρατα πράγματα. Γι' αυτό βλέπουμε ότι ο Αριστοτέλης, αναλογικά με τους στόχους που θέτει η ανθρώπινη πράξη, ορίζει την ύπαρξη μίας θεϊκής τελικής αιτίας που δίνει ζωή στον κόσμο, συνδέοντας κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσω του ανθρώπου, το σύνολο των πραγμάτων με το Θεό.

Σ' αυτό το αναλογικό σύστημα, οι διανοούμενοι τόσο του XVII, όσο και του XVIII αιώνα αντιπαράτιθενται με την καρτεσιανή νόση, που ως γνωστό είναι ταξινομημένη και μεθοδική. Σύμφωνα μ' αυτή ο άνθρωπος δεν διαδραματίζει κανένα άλλο ρόλο απ' αυτόν του αντικείμενου της νόησης, στα πλαίσια της σειράς των φυσικών Είναι. Καταλήγουμε κατ' αυτόν τον τρόπο στο συμπέρασμα ότι τόσο η αρχαιοελληνική όσο και η κλασική νόση δεν ενδιαφέρονται παρά μόνον για τις σχέσεις και τις σχετικές θέσεις των πραγμάτων, μεταξύ των οποίων ορίζεται και ο άνθρωπος.

Αυτός τώρα ο κόσμος ανατράπηκε όταν κατά τον XIX αιώνα, το ενδιαφέρον των διανοουμένων στρέφεται στην αναζήτηση της φύσης και της λειτουργίας των αποκαλούμενων εσωτερικών νόμων. Γίνεται λοιπόν κατ' αυτόν τον τρόπο ο άνθρωπος αντικείμενο γνώσεων, ορίζοντας ως υποκείμενο των ερευνών την ανθρώπινη δράση που μελετά την οργάνωση και τους νόμους που τη διέπουν. Αναδεικνύεται όμως έτσι το παράδοξο να έχουμε τον άνθρωπο ταυ-

τόχρονα υποκείμενο και αντικείμενο της αυτής γνώσης, δεδομένα όμως που οδηγούν στον καθορισμό των ορίων τους.

Αυτές τώρα οι γνώσεις, που συνθέτουν τις επιστήμες του Ανθρώπου, επιτρέπουν να γίνει φανερή μία ακόμη αμφισβητούμενη κατάσταση: ενώ ο μεταφυσικός άνθρωπος δεν στρέφεται παρά μόνον προς την ανθρώπινη φύση για να μελετήσει την ουσία και τις ποιότητες που τη διακρίνουν, στις επιστήμες του Ανθρώπου αντίθετα ο ερευνητής μελετά μία κάθε φορά ανθρώπινη δράση. Έτσι, ο κοινωνιολόγος δεν διερωτάται γενικά και αόριστα για τις συμπεριφορές που υιοθετεί ο άνθρωπος στην κοινωνία, αλλά θα απομονώσει μία απ' αυτές για να την ερευνήσει σε βάθος και πλάτος. Ενώ ο φιλόσοφος, έχοντας φροντίσει να δημιουργήσει το δικό του σύστημα με βάση το οποίο υλοποιεί τις μελέτες του, διατηρεί μία ουδετερότητα, στις επιστήμες του Ανθρώπου, επειδή ο κάθε ερευνητής είναι ενεργό μέλος της κοινωνίας όπου δραστηριοποιείται, μετατρέπεται σε υποκείμενο μελέτης, παρόλο που έχει ορίσει το δικό του αντικείμενο ενδιαφέροντος. Συνέπεια αυτής της κατάστασης είναι ότι ενώ οι εργασίες των επιστημών του Ανθρώπου ξεδιπλώνονται σ' ένα πολύ εξειδικευμένο θεσμικά και ιδεολογικά πλαίσιο, εξακολουθούν να διατηρούν σε αμφισβήτηση τις σημασίες των όποιων ερευνητικών πρωτοβουλιών. Συμπερασματικά λοιπόν θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η Κοινωνιολογία δεν είναι μία πραγματική επιστήμη αλλά μία γνώση.

Θα λέγαμε λοιπόν ότι ο άνθρωπος είναι μία πρόσφατη αποκάλυψη, αφού αργοπορημένα η γνώση άρχισε να ενδιαφέρεται γι' αυτόν. Αυτό συνέβη επειδή, ενώ η αρχαιοελληνική ή η κλασική νόσή μας δίνει την πίστη να αναφερόμαστε στο ανθρώπινο Είναι, στο Πνεύμα ή στην Ανθρώπινη Φύση, και ενώ ο αναγεννησιακός Ανθρωπισμός προσέφερε στον άνθρωπο μία δεσπόζουσα θέση, αφού λίγο νωρίτερα ο Καρτέσιος έδωσε στο *cogito ergo sum* μία κυρίαρχη θέση στη μεταφυσική του, μόνον η σύγχρονη επιστημολογία μπόρεσε να αμφισβητήσει την ιστορική παρουσία του ανθρώπου. Συνέπεια όμως όλων αυτών είναι ότι προβλήθηκε μία σύγχρονη σημασία του ανθρώπου, που είναι όμως άρρηκτα συνδεδεμένη με μία ριζική αναδιαμόρφωση του κόσμου της νόησης, και κατά συνέπεια των θεσμών, των ηθών και εθίμων, και γενικά της γνώσης⁸.

Το τρίεδρο της Γνώσης

Με βάση τα όσα μέχρι εδώ υποστηρίξαμε γίνεται κατανοητό ότι ο άνθρωπος μετατράπηκε σε αντικείμενο μίας δυνατής γνώσης, αφού πρώτα ανέτρεψε ένα ολόκληρο παρελθόν, σ' ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα που ξεκινά από τα μέσα του XIX και λήγει στις πρώτες δεκαετίες του XX αιώνα. Το σημαντικότερο όμως απ' όλα αυτά είναι ότι καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της περιόδου ελήφθησαν πρωτοβουλίες σταδιακής ερμηνείας των ανθρωπίνων όρων και πράξεων από διανοούμενους που δεν είχαν καμία πνευματική επικοινωνία μεταξύ τους.

Όλους αυτούς τους πρωτοπόρους θα μπορούσαμε να τους διαιρέσουμε σε δύο ομάδες. Στην πρώτη ομάδα εντάσσονται όσοι θέλησαν, στα πλαίσια του πολιτικού και πνευματικού κλίματος που είχε επικρατήσει μετά το 1789, να αναπτύξουν όσες επιστήμες μπορούσαν από τη φύση τους να ευρίσκονται στην υπηρεσία της Δημοκρατίας. Έτσι, το 1833 ο Auguste Thierry θεμελιώνει την επιστήμη της Ιστορίας, ενώ το 1839 ο Auguste Comte θα εισάγει τον όρο Κοινωνιολογία, ως μίας θετικής επιστήμης των κοινωνικών γεγονότων και των θεσμών.

8. Foucault, Michel, *Les mots et les choses*, σελ. 336, N.R.F.

Ακόμη έχουμε την περίπτωση της Ψυχολογίας που ενώ είχε κατ' αρχάς αναπτυχθεί ως ένας κλάδος της Φιλοσοφίας, συγχέοντας τη μελέτη της ψυχής μ' αυτή της υποκειμενικής κρίσης, θα αποκτήσει το καθεστώς μίας φαινομενικά αυτόνομης επιστήμης, χάρη στις πρωτοποριακές εργασίες που πραγματοποίησε ο Fechner κατά το δεύτερο ήμισυ του XIX αιώνα στο νεοσύστατο χώρο της Πειραματικής Ψυχολογίας. Κατά τη διάρκεια του ίδιου αιώνα, η Ψυχιατρική επιβεβαιώνει την επιστημονική της υπόσταση χάρη στις συγγραφικές πρωτοβουλίες του Ph. Pinel. Αυτός, ως διευθυντής του Ψυχιατρείου Salpetriere, δημοσίευσε το 1809 μία μελέτη όπου κατέγραψε όλες τις μέχρι τότε γνωστές ψυχικές παθήσεις, αποσπώντας έτσι και τη σύμφωνη γνώμη πολλών σύγχρονων Ευρωπαίων συναδέλφων του. Σημειώνεται ωστόσο ότι τόσο η Ψυχολογία όσο και η Ψυχιατρική, ενώ δεν τάχθηκαν ιδεολογικά στην υπηρεσία της Δημοκρατίας, απέκτησαν υπόσταση εξαιτίας της ύπαρξης του αστικού κεφαλαιοκρατικού πολιτισμού. Ενός πολιτισμού που συμπαρέσερνε με τη δυναμική του στον εμπλουτισμό των επιστημών με την παρουσία νέων.

Κατά τη διάρκεια της δεύτερης περιόδου, έχουμε το 1900 την *Ερμηνεία των Ονείρων* του Freud, με την οποία θέτει τις βάσεις για την ανάπτυξη της Ψυχανάλυσης. Ακόμη έχουμε την πρωτοποριακή εργασία γύρω από τη Γλωσσολογία του Saussure, με την οποία θέτει νέες βάσεις στις σπουδές της γλώσσας, καθώς και τις πρωτοβουλίες του Durkheim, που έδωσαν νέα υπόσταση στην Κοινωνιολογία. Χωρίς άλλο όμως, η σημαντικότερη παρουσία είναι αυτή του Mauss, που με τα έργα του έδωσε νέες ερευνητικές διαστάσεις στην Ανθρωπολογία, Εθνολογία και Εθνογραφία. Αποτέλεσμα όλων αυτών των πρωτοβουλιών είναι η πρωτοφανής ανάπτυξη των επιστημών του Ανθρώπου που σημειώνεται τον εικοστό αιώνα στη δυτική Ευρώπη και Αμερική. Αναφερόμαστε εδώ σ' αυτή την απρόσμενη ανάδειξη νέων επιστημονικών πεδίων που πραγματοποιείται με τη σύζευξη επιλεγμένων επιστημών του Ανθρώπου που υφαινόνται με τη βοήθεια της Ψυχανάλυσης, του Μαρξισμού ή του Δομισμού.

Αλλά αν η κάθε μία από τις επιστήμες του Ανθρώπου αναδείχθηκε στην προσπάθειά της να ξεπεράσει διάφορα θεωρητικά, ιστορικής ή πρακτικής φύσης εμπόδια, οι εξειδικευμένες συνθήκες είναι ανίκανες να βοηθήσουν στην κατανόηση της γέννησης τόσων διαφορετικών ανθρώπινων γνώσεων υποστηρίζει ο Foucault⁹. Παράλληλα όμως επισημαίνει ότι έχουμε την εμφάνιση νέων κανόνων που αρχίζουν να επιβάλλονται στη βιομηχανική κοινωνία, δεδομένο που οδηγεί στη διαμόρφωση της Ψυχολογίας, παρά τις πολλές και σοβαρές αντιρρήσεις που προέβαλαν οι εκπρόσωποι του ακαδημαϊκού κατεστημένου, καθώς και στις μεταρρυθμίσεις που η γαλλική επανάσταση προβάλλει, που χωρίς την ανάδειξη και επιβολή της Κοινωνιολογίας δεν θα μπορούσαν να κατανοηθούν.

Αλλά ενώ όλες αυτές οι αναφορές δύνανται μέχρι ενός βαθμού να ερμηνεύσουν παρομοίους τύπου νεοαναδεικνυόμενες επιστημονικές προτάσεις, καθώς και το πώς αυτές έχουν αρθρωθεί με τρόπο ώστε να είναι δυνατή η κάθε διαπλοκή, είναι η πρώτη φορά που ο άνθρωπος, είτε ως άτομο, είτε ως ομάδα, μετατρέπεται σε επιστημονικό αντικείμενο. Καταλήγει λοιπόν στο συμπέρασμα ο Foucault ότι αν οι ατομικές απαιτήσεις ή οι απειλές δυσκολεύουν τις ισορροπίες που επικρατούν στην αστικο-κεφαλαιοκρατική κοινωνία, όλα αυτά βοήθησαν στην εμφάνιση της Ψυχολογίας και της Κοινωνιολογίας. Πρόκειται για ένα συμβάν μίας

9. Όπ.π. 8, σελ. 338.

άλλης διάστασης – μίας ιστορικής πώσης – που επέτρεψε την από βάθους γέννηση των επισημών του Ανθρώπου.

Μετά απ' όλα αυτά θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι επιστήμες του Ανθρώπου αποκτούν μία υπόσταση με την υπαγωγή του ανθρώπου ως υποκειμένου στην επιστημονική έρευνα. Αναλύοντας όμως αυτό το πεδίο της δυτικοευρωπαϊκής γνώσης θα δούμε, σύμφωνα με τον Foucault¹⁰, ότι οι επιστήμες του Ανθρώπου σχεδίασαν την πρόσβαση στις μαθηματικές διατυπώσεις ή στις βιολογικές και οικονομικές έννοιες, για να μας περιγράψουν πώς είναι ο άνθρωπος, αλλά και πώς η φιλοσοφική έρευνα τον αναδεικνύει. Αλλά επειδή το συγκεκριμένο αντικείμενο που είναι ο άνθρωπος αποτελεί ταυτόχρονα και το υποκείμενο, δεν μπόρεσαν οι επιστήμες αυτές να απελευθερωθούν από τον κοινωνικό χώρο που βρίσκονται. Θα αποδειχθούν κατ' αυτόν τον τρόπο ανίκανες να ορίσουν τους εξειδικευμένους εκείνους τομείς, επί των οποίων θα οικοδομούσαν τις ανάλογες θεωρίες και τις συγκεκριμένες τυπικές σχέσεις.

Έτσι, αν προσπαθήσουμε στην Κοινωνιολογία να ορίσουμε τους μέσους τύπους, αυτοί δεν μπορούν παρά να απεικονίζουν δεσμευτικά μία συμπεριφορά που διαμορφώνεται στατιστικά σε σχέση με μία δεδομένη κοινωνική κατάσταση. Φυσικά οι διαμορφούμενες θεωρίες δεν μπορούν γενικά να υποστούν πειραματικές αποδείξεις. Αυτό όμως που είναι απαραίτητο στις παρα-ιατρικές επιστήμες, όπως είναι η Ψυχιατρική, αλλά και στην Κοινωνιολογία, είναι να ολοκληρωθεί επιτυχώς ένα κοινωνικό πείραμα. Για το λόγο αυτό απαιτείται μία ικανότητα απόλυτης διαχείρισης των όποιων δυνάμεων του ευρύτερου περιβάλλοντος αφορούν τον άνθρωπο καθώς και τις σχέσεις που ορίστηκαν νωρίτερα.

Κατόπιν όλων αυτών γίνεται φανερό ότι ο άνθρωπος παραμένει ξένος και άρα εκτός του αυθεντικού πεδίου των τυπικών σχέσεων και εμπειριών που συνθέτουν τις επιστήμες του Ανθρώπου. Κατά συνέπεια ό,τι αποκαλούμε Επιστήμες του Ανθρώπου δεν είναι άλλο στην πραγματικότητα από γνώσεις που ο άνθρωπος θήρεψε ακολουθώντας διάφορες επιστημονικές μεθόδους, επιτρέποντας έτσι τη διατήρηση της ελπίδας ότι κάποτε θα μπορέσει να οδηγηθεί και στη διαχείριση ενός συγκροτημένου επιστημονικού λόγου.

Αλλά για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε όλα όσα μέχρι εδώ υποστηρίξαμε, θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε τις διαδρομές δύο συγκεκριμένων κλάδων των επισημών του Ανθρώπου, της Ψυχιατρικής και της Ψυχολογίας - Ψυχανάλυσης. Ο λόγος του ειδικού ενδιαφέροντος για τις δύο αυτές επιστήμες οφείλεται στις επικουρικές θέσεις που κατέχουν μαζί με την Κοινωνιολογία σε ό,τι αφορά την τελική σύνθεση του επιστημονικού πεδίου της Κοινωνικής Εργασίας: μίας επιστήμης που μας επιτρέπει τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως αυτή καθοδηγείται από το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο.

(α) Η Ψυχιατρική ως επιστήμη του Ανθρώπου

Εξαιτίας της αδυναμίας προσφυγής σε γνώσεις ικανές όχι μόνον να προσφέρουν διαγνώσεις, αλλά και τα ανάλογα θεραπευτικά σχήματα ώστε να δίνουν θεμιτά αποτελέσματα, τουλάχιστον μέχρι και τα τέλη του Μεσαίωνα, ο τρελός μπορεί όχι μόνον να κινείται ελεύθερα, αλλά και να μην υπάρχει καμία μορφή περιορισμού στις κινήσεις του. Μάλιστα εξαιτίας αυτής της ιδιαιτερότητας έχουμε το παράδοξο φαινόμενο να δοξαστούν ή να αναδειχθούν ήρωες

10. Foucault, Michel, *Maladie mentale et psychologie*, σελ. 80, P.U.F.

κάποιοι με «άλογες» συμπεριφορές, όπως είναι αυτές της Jean D' Arc ή του Francesco d' Assisi. Φυσικά κάποιες παρόμοιες ακραίες περιπτώσεις δεν αναιρούν το δεδομένο ότι στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, εξαιτίας των ιδιοτελειών που εμφανίζει στις συμπεριφορές του ο τρελός μετατρέπεται σε αντικείμενο χλευασμών ή περιπαικτικών διαθέσεων. Παράλληλα όμως εμφανίζονται και άλλες στάσεις που, εξαιτίας κάποιων λαϊκών παραδόσεων, προκαλούν δεισιδαιμονικού τύπου φοβίες, που δύνανται να κινητοποιούν τις μάζες με απειλητικές διαθέσεις κατά του τρελού. Ανεξάρτητα όμως από παρόμοιου τύπου ακραίες περιπτώσεις, ο τρελός εντάσσεται φυσιολογικά στο κοινωνικό τοπίο.

Η περίοδος όμως της ανοχής προς το διαφορετικό τελειώνει όταν κατά τη διάρκεια της κλασικής περιόδου, με τη δημιουργία των Γενικών Νοσοκομείων, έχουμε και την παράλληλη εμφάνιση οίκων εγκλεισμού για όσους εμφάνιζαν ιδιαιτερότητες στις συμπεριφορές τους. Οι λόγοι ίδρυσης παρομοίων ιδρυμάτων είχαν προφανώς ως απώτερο στόχο την εξαφάνιση από τον κόσμο του τρελού, καθώς και μίας σειράς άλλων ομάδων που εμφάνιζαν αντικοινωνικές συμπεριφορές. Στόχος όμως παρομοίων θεσμών ήταν η απομόνωση όλων αυτών των ατόμων, ώστε να μην βρουν μιμητές και ταυτόχρονα η δημιουργία ενός διαθέσιμου δυναμικού χαμηλόμισθων εργατών.

Έτσι, έχουμε, σύμφωνα με τον Foucault, την πρώτη στην ιστορία πράξη αναγνώρισης της τρέλας να υλοποιείται εντός ενός ιδιαίτερου θεσμικού πλαισίου. Σ' ένα πλαίσιο όπου οι όποιες πρωτοβουλίες λαμβάνονται, συνδέονται οργανικά με τη λογική, που θεωρείται ότι είναι η ανώτατη εκδήλωση ενός συστήματος επιβολής της ευταξίας και της νομαρχίας, οι οποίες είναι και οι κυριότεροι στόχοι που επιθυμούν να υλοποιήσουν οι διανοούμενοι τη συγκεκριμένη εποχή. Αναδεικνύονται κατά συνέπεια όλα εκείνα τα πλαίσια όπου εξορίζονται οι τρελοί, αφού θεωρούνται ότι δεν υιοθετούν τους υφιστάμενους κοινά αποδεκτούς ηθικούς και κοινωνικούς κανόνες, οι οποίοι θεμελιώνονται στη δύναμη της νόησης, δηλαδή στη γνώση της κλασικής εποχής.

Η κλασική περίοδος, στην οποία εντάσσονται τόσο ο XVI, όσο και ο XVII αιώνας με τη σειρά τους θα οδηγήσουν προοδευτικά στην απομόνωση των κύριων χαρακτηριστικών της τρέλας, εμπλουτίζοντας τις διαδικασίες εξαίρεσης και εγκλεισμού των περιστατικών. Δημιουργούνται κατ' αυτόν τον τρόπο ιδρύματα για τον μερικό ή ισόβιο εγκλεισμό των τρελών. Μάλιστα επειδή εξαιτίας των συμπεριφορών που υιοθετούν δεν τους αναγνωρίζεται καμία ανθρωπινή ιδιότητα, εκλαμβάνονται ως άγρια ζώα, με αποτέλεσμα είτε να τους τοποθετούν σε κλουβιά είτε να τους αλυσοδένουν, χωρίς ιδιαίτερες αναστολές.

Με τη Γαλλική Επανάσταση έχουμε την απελευθέρωση του τρελού απ' όλα αυτά τα σκληρά και συχνά απάνθρωπα φυσικά δεσμά, για να οδηγηθεί πάντοτε έγκλειστος να δέχεται ένα αδιάκοπο κοινωνικό έλεγχο από τις εξειδικευμένες υπηρεσίες του κράτους. Φυσικά θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι όχι μόνον όλες αυτές οι αποφάσεις είναι αμετάκλητες, αλλά και ότι θεμελιώνονται σε ηθικούς κανόνες αστικού τύπου, και όχι σε αποστάγματα επιστημονικού τύπου ερευνών. Συνέπεια αυτής της κατάστασης είναι ότι οι κατά καιρούς προτεινόμενες θεραπευτικές αγωγές στοχεύουν στο να τιμωρούν με ηθικού ή σωματικού τύπου κυρώσεις το άτομο προκειμένου να το πείσουν να επιστρέψει στην πλήρη αποδοχή της υφιστάμενης κοινωνικής ή κοινής λογικής. Συμπερασματικά λοιπόν θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η τρέλα ως αντικείμενο ψυχιατρικών μελετών ξεκινά με βάση τις γνώσεις τόσο της κλασικής περιόδου, όσο και αυτών που επήλθαν με τη Γαλλική Επανάσταση.

(β) Η γέννηση της Ψυχιατρικής

Η Ψυχιατρική γεννήθηκε στη Γερμανία του XVIII, με τη σύνθεση των ελληνικών όρων Ψυχή και Ιατρός, θεωρώντας ότι θα μπορούσε να αποκαταστήσει σε κοινωνικό και ηθικό επίπεδο την τρέλα. Στην πραγματικότητα όμως έλαβε την σκυτάλη από τις μοναχές και τους δεσμοφύλακες, για να οδηγηθεί στη δημιουργία ενός αυτοδύναμου επιστημονικού πεδίου, αφού πρώτα προσπάθησε να υπερβεί τις όποιες αντιξοότητες.

Αυτές οι πρωτοβουλίες, που θα εξελιχθούν από τότε μέχρι τις μέρες μας, θα αναπτυχθούν ακολουθώντας δύο βασικούς άξονες:

(α) ένα άξονα τάξης, με τη δημιουργία μίας νοσογραφίας που βοήθησε στην ταξινόμηση των διαφόρων μορφών ψυχικών ασθενειών,

(β) ένα «βιολογίζοντα» άξονα, που θα επιτρέψει τη σύνδεση των ψυχιατρικών περιστατικών με διάφορα σωματικά χαρακτηριστικά.

Κατ' αυτόν τον τρόπο μπόρεσαν να ορίσουν κατ' αρχάς τη μανία, τη μελαγχολία, την άνοια, την ιδιωτεία, αργότερα την υστερία, την πρώιμη παραφροσύνη, τη σχιζοφρένεια, την κατάθλιψη κ.λπ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της κατάθλιψης, που εκλαμβάνεται ως μία κινητική αδράνεια ενός θλιμμένου, που συνοδεύεται από μία επιβράδυνση των ψυχικών λειτουργιών. Πρόκειται δηλαδή για ένα μηχανισμό ταξινόμησης και συσχετισμού των συμπτωμάτων. Αλλά αυτός ο μηχανισμός είναι αυθαίρετος, διότι αναδεικνύει μία λογική ρευστών συγκρίσεων σχετικά με μία λογική κατάσταση του ανθρώπου στην κοινωνία.

Παράλληλα όμως έχουμε και μία σειρά πρωτοβουλιών σύνδεσης των νοσητικών ασθενειών με τις φυσικές εκδηλώσεις. Έτσι, η θεωρία του εκφυλισμού προσπαθεί να συνδέσει φυσικά χαρακτηριστικά με ψυχικές εκδηλώσεις. Αλλά τα συμπτώματα της τρέλας αποδίδονται ακόμη σε ανωμαλίες του νευρικού συστήματος, δεδομένο που θα επιτρέψει θεραπείες με ηλεκτροσόκ ή με λοβοτομές. Τέλος η εμφάνιση της ψυχιατρικής φαρμακολογίας, ικανής να δράσει στο νευρικό σύστημα εξαφανίζοντας κάποια συμπτώματα της ασθένειας, συνθέτουν την προσωρινή έκβαση αυτού του νέου ερευνητικού άξονα.

Έτσι, οι γιατροί δημιούργησαν την Ψυχιατρική, ξεκινώντας από γνώση της τρέλας, προωθούμενη προς τους μαθηματικούς άξονες – τάξης και σχέσεων – και τη βιολογία του τριέδρου. Μία τρίτη προσπάθεια, προς τα τέλη του XIX αιώνα, που θα ερευνήσει αυτή τη φορά τον φιλοσοφικό άξονα, θα ξεκινήσει με τη βοήθεια της Ψυχολογίας και της Ψυχανάλυσης.

(γ) Η γέννηση της Ψυχανάλυσης

Μία ενδιαφέρουσα συνέπεια της δημιουργίας όλων αυτών των οίκων εγκλεισμού των τρελών είναι ότι καθ' όλη τη διάρκεια του XIX αιώνα αναπτύσσεται στο εσωτερικό τους μία απρόσμενη σχέση μεταξύ γιατρού και ασθενούς. Σ' αυτή ο γιατρός αντιπροσωπεύει τον πλάστη που συντονίζει, κρίνει, τιμωρεί ή αμοίβει τον ασθενή, ο οποίος με τη σειρά του είναι απόλυτα υποταγμένος στη βούλησή του, εξαπίας του εγκλεισμού.

Ο S. Freud θα οδηγήσει στα άκρα αυτή τη σχέση, απελευθερώνοντας παράλληλα από τα δεσμά τη φυσική παρουσία του ασθενή. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η ψυχανάλυση θεμελιώνεται σε μία σχέση άμεση και προσωπική του ασθενούς και του γιατρού. Πρόκειται για τη χρήση μίας μεθόδου που χάρη στις τεχνικές προσωπικής ακρόασης οδηγεί τον ασθενή να εγκαταλειφθεί στον θεραπευτή, δημιουργώντας εξάρτηση: έτσι ο ψυχαναλυτής μετατρέπεται σε Πατέρα, Δικαστή, δηλαδή σ' όλα όσα μπορεί να εκπροσωπεί μία κοινωνία.

Κατ' αυτόν τον τρόπο ο ασθενής οδηγείται στη διερεύνηση της αιτιολογίας των ενοχλήσεών του, που βρίσκονται σε άγνωστες σ' αυτόν ψυχικές περιοχές, αυτές του ασυνείδητου.

Συμπερασματικά, ο ιδρυτής της Ψυχανάλυσης αντιλαμβάνεται τον ασθενή ως υποκείμενο του ιστορικού χρόνου. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε στρέφει την Ψυχανάλυση προς τον εαυτό της, προκειμένου να αποκομίσει τα περισσότερα δυνατά θεραπευτικά οφέλη. Συνέπεια όλων αυτών των εξελίξεων είναι ότι αναπτύσσεται πλέον μια ψυχιατρική κίνηση που στοχεύει στον φιλοσοφικό άξονα του τριέδρου της γνώσης.

(δ) Η Ψυχιατρική ως ανθρώπινη γνώση

Αλλά ό,τι και αν είναι η εκτίμηση και ειδικότερα αυτή των μαθηματικών και της βιολογίας, μία πραγματική επανασύνδεση των επιστημών θεωρείται αδύνατη. Στην πραγματικότητα τα τρία θεμέλια της επιστήμης, όπως είναι ο ακριβής ορισμός του αντικειμένου, της φύσης των υφιστάμενων τυπικών σχέσεων και η ύπαρξη παλαιότερων εμπειριών, αποδεικνύονται ως πεδία απλησίαστα από την Ψυχιατρική. Γι' αυτόν τον λόγο θεωρούμε ότι δεν υπάρχει άνθρωπος - υποκείμενο για την Ψυχιατρική, αφού στην πραγματικότητα δεν είναι σε θέση να ορίσει επακριβώς ένα συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο, όπου π.χ. η τρέλα, κατάσταση διάφορη του τρόπου δράσης και αντίδρασης απ' αυτή του καθημερινού ανθρώπου, να συνθέτει μία γνώση και, άρα, δεν αναμένεται πιθανώς ποτέ να της αναγνωριστεί μία επιστημονική διάσταση εκτός του χώρου που καταλαμβάνουν οι επιστήμες του Ανθρώπου.

Παρά όλες όμως αυτές τις αβεβαιότητες που παρουσιάζει η ψυχιατρική γνώση, δύναται να εξασκεί μία συγκεκριμένου τύπου εξουσία: πρόκειται γι' αυτή τη δυνατότητα του εγκλεισμού και του ιδρυματισμού όσων απόρων εκδηλώνουν «άλογες» συμπεριφορές και που γίνονται ως τέτοιες αποδεκτές από την κλασική Ψυχιατρική, ή αυτή της διαμόρφωσης και της ένταξης του ανθρώπου στους κοινωνικούς κανόνες, όπως αυτές νοούνται στη θεραπευτική Ψυχιατρική και Ψυχανάλυση. Αναπτύσσεται όμως κατ' αυτόν τον τρόπο μία μορφή γνώσης της νόησης, που την οδηγεί να κωφεύει σ' όλες εκείνες τις κρίσεις του «αλόγου» που κατά καιρούς εμφανίζονται.

Δυστυχώς όμως για την επιστημολογική έρευνα, ενώ αυτή η κατάσταση αναγνωρίζεται από ένα μικρό αριθμό υπευθύνων, που από τον XIX κιάλιας αιώνα υποστήριζαν τον μη επιστημονικό χαρακτήρα της Ψυχιατρικής, παρόμοιες θέσεις απορρίπτονται από τη συντριπτική πλειονότητα των ψυχιάτρων. Όσοι ασχολούνται κυρίως με τις επιπτώσεις των ναρκωτικών ουσιών, βρίσκουν στις ψυχικές ασθένειες «κενά» στους αντίστοιχους εγκεφάλους που είναι άγνωστης φύσης, δεδομένο που θα οδηγήσει την Ψυχιατρική σε μία επιστημονική κατάσταση που θα την αποδεσμεύει τελικά από τη θεσμική καταγωγή της. Πολύ συχνά, στο όνομα βίαιων αντιθέσεων και με την ευκαιρία πειραματικών αποτελεσμάτων, απροσδιορίστων και ανερμήνευτων, το όλο θέμα επανέρχεται στην επικαιρότητα. Γι' αυτό πολύ ορθά ο Escoffier - Lambiotte¹¹ επισημαίνει ότι οφείλεται σ' ένα απλό αλάτι και όχι σε πολιτικούς λόγους που τέθηκε τέλος στα σωματικά μαρτύρια εξαπίας περιοδικών ψυχώσεων. Έτσι θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στο μόνο δεοντολογικά και επιστημολογικά συμπέρασμα ότι η μόνη αρνητική υπηρεσία που θα μπορούσαμε να προσφέρουμε στην Ψυχιατρική θα ήταν να την απομακρύνουμε από το πραγματικό αντικείμενο μελέτης, που είναι το κεντρικό νευρικό σύστημα.

11. Όπως παρατίθεται στο έργο του Roland Jaccard, *La Folie* σελ. 17, P.U.F.

Η γέννηση της Κοινωνικής Εργασίας στη σύγχρονη Ελλάδα

Μετά την παρουσίαση βασικών στοιχείων που αφορούν στη γέννηση και στη φύση των επισημών του Ανθρώπου και ειδικότερα της Κοινωνικής Εργασίας, θα προσπαθήσουμε να μελετήσουμε την παρουσία της στη νεοελληνική κοινωνία. Μία παρουσία που δεν είναι προϊόν διαδοχής των φιλανθρωπικών πρωτοβουλιών που είχε αναπτύξει η Εκκλησία στα πλαίσια του Βυζαντίου και που συνεχίσθηκαν στις μετέπειτα περιόδους, αλλά είναι αποτέλεσμα αυθαίρετων διαδικασιών επιβολής ξενόφερτων προτύπων.

Για να κατανοήσουμε αυτή την ιδιόμορφη κατάσταση, θα πρέπει κατ' αρχάς να επισημάνουμε ότι το έναυσμα αυτής της προσπάθειας δόθηκε το 1833 από τον τότε Υπουργό Εσωτερικών Ιωάννη Κωλέτη, που θεωρείται και ο κύριος θεμελιωτής της πολιτικής για τον εκσυγχρονισμό του νέου ελληνικού κράτους. Πρόκειται για πολιτική που προέβλεπε την υιοθέτηση δυτικοευρωπαϊκών προτύπων συμπεριφοράς, προκειμένου η χώρα να γίνει ανταγωνίστρια δύναμη στη διεθνή πολιτική σκηνή. Στην πραγματικότητα όμως το ζητούμενο ήταν να δημιουργηθούν όλες εκείνες οι προϋποθέσεις που θα επέτρεπαν την ανάπτυξη του αστικού κεφαλαιοκρατικού πολιτισμού.

Αλλά ενώ το αρχικό σχέδιο εισαγωγής προτύπων συμπεριφοράς απέβλεπε στην άλωση του υφιστάμενου κοινωνικο-πολιτιστικού κλίματος, δεν μπορούσαν να διανοηθούν ότι όντας τα εισαγόμενα πρότυπα ξένα ως προς τη δομή και τη λειτουργία τους προς την ιθαγενή παράδοση, θα έπρεπε κατ' αρχάς να προσαρμοσθούν στην ελληνική πραγματικότητα. Το πρόβλημα λοιπόν που θα μπορούσε να αναδειχθεί ήταν το ακόλουθο: πώς ήταν δυνατόν συμπεριφορές που είχαν μορφωθεί σ' ένα κοινωνικο-πολιτιστικό πεδίο που είχε προκύψει από τη σύζευξη της αθηναϊκής φιλοσοφικής παράδοσης με εκείνη της Ρωμα και το οποίο επέτρεψε την ανάδειξη του ρωμαιο-καθολικού κόσμου, να υιοθετηθούν από τον κόσμο που είχε σμιλεύσει πάντοτε η Αθήνα, με την παράδοση της Κωνσταντινούπολης, και που οδήγησαν σε μία ελληνορθόδοξη πνευματική σύλληψη των πραγμάτων.

Γίνεται κατ' αυτόν τον τρόπο φανερό ότι ενώ έχουμε, χάρη στην προαναφερόμενη πολιτική βούληση, τη δυνατότητα εισαγωγής δυτικο-ευρωπαϊκών προτύπων συμπεριφοράς, αυτά εντασσόμενα στη νεοελληνική πραγματικότητα, παραχαράσσονται, αφού αναγκαστικά υπακούουν στις λογικές της ιθαγενούς παράδοσης. Έτσι, ενώ η πορεία που ακολούθησε η Κοινωνική Εργασία στην Ελλάδα, μακροσκοπικά ήταν σχεδόν όμοια μ' αυτή που διαγράφηκε και στις υπόλοιπες χώρες της δυτικής Ευρώπης, αφού από μία ιστορική σκοπιά φαίνεται να διαδέχθηκε το φιλανθρωπικό κίνημα υιοθετώντας το πνεύμα της συγκεκριμένης επιστημονικής δράσης, στην πραγματικότητα αυτό δεν ήταν δυνατόν. Οι λόγοι αυτής της αδυναμίας θα πρέπει να αναζητηθούν στις ελλείψεις που η απουσία ενός νέου ελληνικού αστικού κεφαλαιοκρατικού πολιτισμού προκαλεί. Ενός πολιτισμού, προϊόντος δεδομένων διαδικασιών του ιστορικοκοινωνικού γίγνεσθαι, ικανού να παράγει όλα εκείνα τα φαινόμενα με τα οποία ασχολείται η Κοινωνική Εργασία, προκειμένου να νομιμοποιεί την παρουσία της.

Αναφερόμαστε φυσικά εδώ σ' όλες εκείνες τις παραχαράξεις που δέχθηκε η Κοινωνική Εργασία στην Ελλάδα και οδήγησαν σε μία λανθασμένη νοηματικά αντίληψη του προνοιακού έργου στα πλαίσια της αστικο-κεφαλαιοκρατικής πραγματικότητας, αφού ουσιαστικά δεν μπόρεσε να αποδεσμευτεί από τη βυζαντινή σημασία των όρων «φιλανθρωπία» και «εθελοντισμός». Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν στο δεδομένο ότι όχι μόνον δεν είχε ακόμη υποστεί την αναγκαία εκείνη αποδέσμευση από τη θρησκευολογική φύση της ορθόδοξης παρά-

δοσης, αλλά και δεν μπορούν να κατανοηθούν οι στόχοι που μία παρόμοιος τύπου επιστημονική προσπάθεια πρέπει να έχει.

Έτσι βρισκόμαστε ενώπιον της ακόλουθης αντίφασης: ενώ έχουμε ένα δεδομένο επιστημονικό πεδίο που είναι παράλληλα φορέας μίας πλούσιας σε φιλανθρωπικό και πνευματικό έργο βυζαντινής κληρονομιάς, δεν δύναται να αρθρώσει ένα δικό της λόγο, εξαιτίας της υποβάθμισης που δέχθηκε η σημασία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από το Νεοελληνικό Διαφωτισμό. Πρόκειται για μία υποβάθμιση που συνεχίστηκε να αναπαράγεται από κάποιους κοσμικούς κύκλους, αναδεικνύοντας ιδεολογικού τύπου αγκυλώσεις που παρήχθησαν κατά τη διάρκεια του XIX αιώνα και είχαν ως στόχο να ακυρώσουν τις όποιες απειλές θα μπορούσαν να δεχθούν οι ελληνορθόδοξες πνευματικές παραδόσεις από τις πολιτικές πρωτοβουλίες του εκσυγχρονισμού. Αναφερόμαστε φυσικά σ' όλες εκείνες τις διεργασίες που προκλήθηκαν κατά το πρώτο ήμισυ της προαναφερόμενης ιστορικής περιόδου και οδήγησαν στη μόνη πολιτικά δυνατή λύση, που ήταν αυτής της διακήρυξης του αυτοκέφαλου της ελληνικής εκκλησίας, χωρίς την ίδια στιγμή να δώσει τις πρέπει λύσεις στο όλο θέμα.

Για να κατανοήσουμε αυτή τη νέα πραγματικότητα, θα πρέπει να πούμε ότι η προαναφερόμενη γραμμή άμυνας άρχισε να κάμπτεται μετά από μία σειρά ιστορικών φαινομένων που προκλήθηκαν με τις μαζικές μετακομίσεις πληθυσμών που είχαν ξεκινήσει το 1912-13, συνεχίσθηκαν την περίοδο 1918-1925, για να ολοκληρωθούν κατά τη δεκαετία του '40, και οι οποίες ενώ είχαν ως αποτέλεσμα την οργάνωση της ενδοχώρας, προκάλεσαν και το φαινόμενο της αστυφιλίας, επιφέροντας κατ' αυτόν τον τρόπο ένα νέο καταμερισμό σε πολλούς τομείς της δημόσιας ζωής. Συνέπεια όλων αυτών των ανακατατάξεων ήταν οι προκλήσεις σειράς γόνιμων προβληματισμών, που είχαν ως επακόλουθο την εμφάνιση, κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, των κοινωνικών επιστημών¹², καθώς και αυτής της Ψυχολογίας - Ψυχανάλυσης με το τέλος του εμφυλίου πολέμου¹³, καθιστώντας έτσι και στην Ελλάδα τον άνθρωπο σε υποκείμενο επιστημονικού ενδιαφέροντος. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η αποκατάσταση της επιστημονικής νομιμότητας κυρίως τα χρόνια που ακολούθησαν τη μεταπολίτευση του 1974.

Κατά τη ως άνω περίοδο, βλέπουμε ότι η Εκκλησία δεν μπόρεσε να ασκήσει το φιλανθρωπικό της έργο, τουλάχιστον στο βαθμό που η ίδια μπορούσε και επιθυμούσε, εξαιτίας της γενικής παράλυσης του διοικητικού μηχανισμού που διέθετε. Δόθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο η δυνατότητα στις διάφορες υπηρεσίες του κράτους, με προεξέχουσες τις υγειονομικές υπηρεσίες στρατού, να ασκήσουν ένα αξιόλογο έργο περίθαλψης των προσφύγων σε μία πρώτη φάση, ενώ σε μία δεύτερη τη σκυτάλη ανέλαβαν οι διοικητικές - οικονομικές υπηρεσίες, οι οποίες και μερίμνησαν να οργανώσουν την παραμονή τους στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις διεθνείς υποχρεώσεις που η χώρα είχε υπογράψει¹⁴.

Μία προσπάθεια να αναλάβει η Εκκλησία νέες πρωτοβουλίες έχουμε τη δεκαετία του '50 με την ενεργό συνδρομή του βασιλικού οίκου, προκειμένου αυτός να αποκτήσει ένα νέο

12. Κύρτσος, Αλέξανδρος - Ανδρέας, *Κοινωνιολογική σκέψη και εκσυγχρονιστικές ιδεολογίες στον ελληνικό μεσοπόλεμο*, σελ. 36, εκ. Νήσος.

13. Στο άρθρο του Ζαβιτζιάνου Γ. στη συλλογή *Ψυχανάλυση και Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών, Σχολή Μωραΐτη.

14. Έτσι βλέπουμε ότι είναι οι στρατιωτικές και πολιτικές υπηρεσίες του νεοελληνικού κράτους που αναλαμβάνουν να βοηθήσουν τους πρόσφυγες, ενώ ο επίσκοπος Γερμανός Καραβαγγέλης βρίσκεται τελείως απομονωμένος στην Αθήνα.

κύρος. Ένα κύρος που θα του επέτρεπε να παράγει ένα λόγο ικανό όχι μόνον να αποκαταστήσει τις αμφιβολίες που είχε δεχθεί ο θρόνος κατά το άμεσο παρελθόν – δεν πρέπει να λησμονήσουμε ότι το παλάτι βρέθηκε στο επίκεντρο διαφόρων ανωμαλών πολιτικών καταστάσεων κατά τη διάρκεια του ΧΧ αιώνα – αλλά και για να μπορέσει να συνεχίσει την περιφρούρηση των εθνικών ιδεωδών. Στην πραγματικότητα όμως όλες αυτές οι πρωτοβουλίες ή οι αντιδράσεις της Εκκλησίας οφείλονται στη βούληση να μην αναμειγνύονται τρίτοι σ' ό,τι αυτή θεωρούσε πνευματικό έργο.

Η τότε βασίλισσα Φρειδερίκη, στο πλαίσιο ενίσχυσης του βασιλικού θεσμού, κατέφυγε στην ίδρυση διαφόρων επιστημονικών οργανώσεων που στόχευαν όχι μόνον στην ανάδειξη ενός νέου ορθόδοξου πνεύματος, αλλά και στη θεμελίωση διαφόρων μορφών φιланθρωπικών ιδρυμάτων ικανών να συνδράμουν τους άστεγους και τα ορφανά του εμφυλίου πολέμου. Εξαίτιας όμως του ουτοπικού χαρακτήρα όλων αυτών των πρωτοβουλιών – στο επίκεντρο αυτών των ενεργειών ήταν εμφανής η προσπάθεια ίδρυσης μίας ελληνοχριστιανικής επιστήμης – και παρά τα υπέρογκα ποσά που δαπανήθηκαν, αφού πρώτα τα είχαν εισπράξει με το σύστημα των εράνων, δεν μπόρεσαν να υλοποιηθούν όλα αυτά τα μεγαλεπήβολα σχέδια¹⁵.

Λύσεις όμως σ' όλες αυτές τις προσπάθειες δόθηκαν όταν εμφανίστηκαν οι πρώτοι Κοινωνικοί Λειτουργοί προκειμένου να πλαισιώσουν εκείνα τα προγράμματα που ήταν απαραίτητα για την υλοποίηση των στόχων του περίφημου σχεδίου Μάρσαλ. Πρόκειται για μία παρουσία που, ενώ προκάλεσε αρχικά πολλά ερωτηματικά αφού υποτίθεται ότι εργαζόντουσαν με γνώσεις που ήταν τελείως απαγορευμένες στην Ελλάδα, γρήγορα έτυχαν νομικής αναγνώρισης. Αν τώρα προσθέσουμε και την εμπειρία της Maria Bonaparte που πέτυχε να θεμελιώσει όχι μόνον την επιστήμη της Ψυχολογίας αλλά και τη χρήση της Ψυχανάλυσης, πριν φυσικά υποχρεωθεί να εγκαταλείψει την Ελλάδα, καθώς και τις προσπάθειες κάποιων πανεπιστημιακών να εισάγουν το μάθημα της Κοινωνιολογίας στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τότε θα μπορούσαμε να μιλούμε για την ύπαρξη κάποιων ρηγμάτων¹⁶.

Φυσικά όλες αυτές οι προκλήσεις ρηγμάτων δεν οδήγησαν αυτομάτως στην ανάπτυξη των επιστημών του Ανθρώπου και ειδικότερα της Κοινωνικής Εργασίας, αφού αυτές κρατήθηκαν για ένα πολύ μεγάλο διάστημα εκτός των υφιστάμενων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Έτσι, ενώ θεωρούμε ότι στην Ελλάδα υπήρχε μία, σε πρωτόγονο ακόμη στάδιο, σειρά υπηρεσιών Κοινωνικής Πρόνοιας, όπως καταδεικνύουν όλα εκείνα τα ορφανοτροφεία, γηροκομεία και βρεφοκομεία που βρισκόντουσαν διάσπαρτα ανά την επικράτεια και λειτουργούσαν είτε υπό την αιγίδα του κράτους, είτε ανήκαν σε φιλανθρωπικά σωματεία ή υπόκειντο στην προστασία της Εκκλησίας ήδη από τον ΧΙΧ αιώνα, δεν είχε όμως ακόμη αναπτυχθεί η αντίστοιχη επιστήμη. Οι λόγοι που οδηγούν σε αυτή τη διαπίστωση είναι ότι όλα αυτά τα ιδρύματα στην πραγματικότητα ήταν μηχανισμοί που προσέφεραν κατά κανόνα στέγη και τροφή, αλλά δεν μπορούσαν να δώσουν λύσεις στα υφιστάμενα κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα¹⁷ των ατόμων και των οικογενειών τους.

15. Δυστυχώς μία επιστημένη μελέτη γύρω απ' αυτή τη θεματολογία δεν έχει ακόμη πραγματοποιηθεί.

16. Οι δυσκολίες που συνάντησε η Ψυχολογία - Ψυχανάλυση για να θεμελιωθεί στην Ελλάδα, περιγράφονται στη συλλογή «Ψυχανάλυση και Ελλάδα», Εταιρεία Σπουδών, Σχολή Μωραΐτη, σελ. 59.

17. Στα χέρια μου έφτασε, προσφορά του Δρ. Λέκκου Ε., ένα ολιγοσελίδο βιβλίο από τις εκδόσεις Κ.Ε.Ε.Μ.Υ. που συνέταξε ο π. Αγαθάγγελος Χαραμαντίδης, και όπου υπάρχουν όλα εκείνα τα προνοιακά ιδρύματα της ελληνικής Εκκλησίας.

Επίλογος

Συμπερασματικά, ενώ η επιστημονική παρουσία και η επαγγελματική δράση της Κοινωνικής Εργασίας στην Ελλάδα υπάρχει από τη δεκαετία του 1950, μετά από πέντε δεκαετίες κινείται ακόμη σ' ένα χώρο που είναι σχετικά εχθρικός. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πραγματικότητας είναι και ο σχετικά υψηλός αριθμός φιλανθρωπικών ιδρυμάτων που ευρίσκονται διασκορπισμένα σ' ολόκληρη τη χώρα και ευρίσκονται υπό την αιγίδα είτε της Αρχιεπισκοπής Αθηνών και πάσης Ελλάδος, είτε σ' αυτή των τοπικών Μητροπόλεων. Πρόκειται για ιδρύματα που δεν προήλθαν από σχετικές έρευνες κοινοτικού σχεδιασμού, προκειμένου να εφαρμοστούν τα αναγκαία προγράμματα κοινωνικής πολιτικής, αλλά προέκυψαν χάρη στις φιλανθρωπικές δράσεις λαϊκών ή κληρικών. Ακόμη παρατηρούμε τη συνεργασία της τοπικής αυτοδιοίκησης και κληρικών που βασίζεται στην εθελοντική εργασία, και όπου φυσικά η παρουσία του Κοινωνικού Λειτουργού δεν προβλέπεται, ή τουλάχιστον στις περισσότερες των περιπτώσεων.

Έτσι, παρά την επιτυχή καθιέρωση που είχαν στην Ελλάδα – κυρίως με τη μεταπολίτευση – οι Επιστήμες του Ανθρώπου, ο ρόλος του ιερωμένου και αυτό ανεξάρτητα από το είδος των σπουδών που έχει ακολουθήσει, εξακολουθεί να αναγνωρίζεται ως υπέρτατος, κυρίως σ' ό,τι αφορά τα αποκαλούμενα πνευματικά θέματα. Με τον όρο «πνευματικά θέματα» η Εκκλησία υπονοεί την κατανόηση και υποταγή σ' όλους εκείνους τους κανόνες που υπάρχουν στον ορθόδοξο κόσμο και οι εκτελέσεις των οποίων θεωρούνται υποχρεωτικές. Άρα η παρουσία όλου αυτού του κανονιστικού προτύπου, καθώς και οι αποδεκτές λειτουργίες του δεν μπορούν να διαγνωσθούν παρά μόνον από κληρικούς, οπότε φυσιολογικά γίνονται αποδεκτοί μ' αυτή την ιδιότητα.